

Socialistisk Eugenik

Møller, Jes Fabricius

Published in:
Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik

Publication date:
2002

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Møller, J. F. (2002). Socialistisk Eugenik. *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*, (nr. 1, 2002), 1-15. <http://www.sfah.dk/filer/ah-arkiv/ah-2002/AH2002-1-J.FabriciusMoller.pdf>

SOCIALISTISK EUGENIK

Af Jes Fabricius Møller

Der fandtes i mellemkrigstiden en særlig socialistisk udgave af eugenikken, der bl.a. prioriterede socialpolitikken højt og var konsekvent anti-nazistisk. Artiklen gennemgår en række danske socialdemokraters ytringer om eugenik og forsøger at indkredse en definition af den socialistiske eugenik. Det er bl.a. formålet at vise, at eugenikken havde mange ansigter, og at den tog farve efter den politiske kontekst. Det er derfor ikke mærkeligt, at eugenisk lovgivning blev gennemført af en socialdemokratisk regering.

"Trods alt – det er maaske en slags galsskab – bevarer jeg mit lyse haab om, at socialismen og racehygiejnen ved intimt samarbejde vil være i stand til at redde den hvide race fra undergang!" J.H. Leunbach¹

Socialisme, velfærdsstat og eugenik²

I sin disputats om kommunismens kultur i Danmark behandler Morten Thing blandt andet venstrefløjens engagement i abort- og seksualspørgsmål ganske omfattende og selvfølgelig også "abortlægen" J.H. Leunbach. Thing formulerer Leunbachs rolle således:

"Leunbachs tilgang til præventionsspørgsmålet var racehygiejnen. Men samtidig var han aktiv socialdemokrat på partiets venstrefløj, således meget aktiv i Clarté."³

Det er det lille "Men", der indleder anden sætning i citatet, der danner udgangspunktet for det følgende, for Things anvendelse af dette bindeord forudsætter nemlig den antagelse, at der er et modsætningsforhold mellem det at tilhøre venstrefløjen og det at være racehygieniker.

Det spørgsmål, som derfor skal forsøges besvaret, er, om der i den brede strøm af eugeniske synspunkter, der prægede mellemkrigstiden, kan udskilles en særlig socialistisk, eller rettere socialdemokratisk, eugenik. Spørgsmålet drejer sig altså ikke om, hvorvidt der eksisterede socialdemokratiske eugenikere, for det gjorde der, men om der i tråd med den socialistiske ideologi blev dannet en særlig socialistisk eugenik. Spørgsmålet er heller ikke, om Socialdemokratiet var "skyld" i eller årsag til eugenikken, blot om der er en sammenhæng.

Spørgsmålet er interessant, fordi eugenikken almindeligvis kædes sammen med én bestemt ideologi, nemlig nazismen. Derfor har det også virket ligefrem chokerende, da de skandinaviske landes eugeniske politik fra 1930'erne begyndte at blive kortlagt af journa-

lister og historikere fra midten af 1990'erne. Som pressehistorie levede den af netop denne underforståede sammenkobling med nazismen, der var forargelsens væsentligste drivkraft. "Kun Nazityskland var værre", som det hed i en karakteristisk avisoverskrift.⁴

Denne stigmatiserende sammenkobling er også den væsentligste årsag til den brisante karakter, som den fortløbende debat om eugenik har – historisk såvel som nutidig. Det er – med historikeren Lene Kochs ord – stadig "indignationens historiografi",⁵ der præger beskæftigelsen med eugenik. Når jeg i det følgende vil koble eugenik og socialisme, skal det altså ikke forstås som et forsøg på at gøre socialdemokraterne til skabsnazister, men snarere som et ønske om at trække eugenikken ud af nazismens slagskygge.

Det er muligt at indskrive eugenikkens historie i en større civilisationskritisk model af den moderne stats udvikling. Ifølge en sådan model kan man udlægge eugenikken som et led i disciplineringen af befolkningen, så den passer ind i det modernes snævre normalitetsideal. Det kan ske ud fra et mere specifikt kønspolitisk perspektiv (eugenisk indikeret abort og sterilisation som undertrykkelse af kvinders seksualitet og frihed og som udtryk for velfærdsstatens (små)borgerlig moraliseren), således som for eksempel Maija Runcis eller Eva Palmblad har gjort det,⁶ eller man kan med Zygmunt Baumann, Michel Foucault, Max Weber, Norbert Elias eller kombinationer af disse som teoretisk udgangspunkt fortolke eugenikken som en integreret del af en overordnet rationalisering-, disciplinerings- og moderniseringsproces, der ikke udpeger bestemte grupper som "ofre" for andre gruppers ønske om magt eller hegemoni. Denne fortolkning er interessant og frugtbar,⁷ netop fordi eugenikken vandt meget bred opbakning og var et "kulturfænomen", men den savner i udgangspunktet blik for nuancerne i historien, som for eksempel forskellene mellem forskellige gruppers og partiers konkrete ønske om og formål med at fremme eugenikken.

Især ét nuanceringsspørgsmål har rejst sig i forbindelse med de seneste års forskning i eu-

genikkens historie i de skandinaviske lande: hvad er sammenhængen mellem eugenikken og udviklingen af velfærdsstaten? Det blev taget op af den svenske historiker Gunnar Broberg og den norske filosof Nils Roll-Hansen i en af dem redigeret bog fra 1996, hvori ansatserne til de seneste års intense forskning i eugenik i almindelighed og steriliseringspolitik i særdeleshed findes. I sin afsluttende artikel lægger Nils Roll-Hansen op til, at det ikke kan være tilfældigt, at steriliseringslove blev gennemført i en særlig type af lande, nemlig de nordiske lande og Estland, der alle er lutheranske⁸ lande med en stor arbejderbevægelse, homogen kultur og præget af egalitære idealer. Bent Sigurd Hansen peger i samme værk på, at eugenikken er knyttet til reformkræfter snarere end konservative strømninger.⁹

Spørgsmålet om sammenhængen mellem eugenikken og socialdemokratiet hhv. socialismen kan siges at være afledt af velfærdsstatsdiskussionen. Er der andet end en tilfældig sammenhæng mellem den socialistiske ideologi, der lå til grund for udviklingen af velfærdsstaten, og den racehygiejniske lovgivning, der blev vedtaget i 1930'erne?

Historikeren Niels Finn Christiansen mener ikke, at der er en sådan sammenhæng. I sin opposition til Lene Kochs disputats om eugenetik afviser han, at der er en logisk sammenhæng mellem velfærdsstatens udvikling og racehygiejnen. Han mener, at K.K. Steincke med sin opbakning til en sterilisationslovgivning på eugenisk grundlag stod relativt alene i sit parti som en slags elitær solist, og at de resterende partiers opbakning bag sterilisationsloven ikke fulgtes med en tilsvarende opbakning bag Steinckes socialreform. Samtidig mener han dog også, at steriliseringspolitikken havde mere karakter af socialpolitik end racehygiejne. Christiansen fremhæver Steinckes humanistiske grundstandpunkt og hans forbehold over for racehygiejnen i Fremtidens Forsørgelsesvæsen. Christiansen lufter den hypotese, at gennemførselen af sterilisationslovene skete som et resultat af Steinckes store afhængighed af de lægelige rådgivere, især de jyske anstaltslæger, der gerne ville have sterilisation

til rådighed som instrument i deres virke. Christiansen fremhæver også, at racehygiejnen blev afviklet, samtidig med at "velfærdsstrategien når sin fulde udfoldelse i 1950'erne til 1970'erne."¹⁰

Den svenske historiker Mattias Tydén fremhæver i sin studie af den svenske steriliseringspolitik, at den var politisk neutral. Den var ikke årsag til store stridigheder partierne imellem og derfor heller ikke en del af partiernes profil. Emnet blev for eksempel ikke taget op på de socialdemokratiske partikongresser.¹¹ Den var mere praktik en politik, som Tydén skriver,¹² det vil sige, at sterilisationslovgivningen blev brugt som et instrument for lokale interesser snarere end som fuldbyrdelse af de ideologiske intentioner bag lovgivningen, men netop som praktik blev den knyttet til velfærdsstatens udvikling. Dog mener Tydén, at steriliseringerne spillede den største rolle før 1950ernes universalistiske velfærdsstat, da sterilisering ikke længere blev stillet som vilkår for eksempelvis modtagelsen af mødrehjælp. Denne tanke forlænges af Per Haave, der mener, at det kan "vanskelig hevdes at det norske socialdemokratiet efter 1945 var en politisk drivkraft bak en omfattende eugenisk tvangssterilisering". Arbejderpartiet gjorde aldrig steriliseringer til en del af det officielle partiprogram.¹³

Der er altså en almindelig tendens i den skandinaviske forskning til ikke at ville knytte eugenikken alt for stærkt til velfærdsstaten, og dermed heller ikke til socialdemokratismen. Medens især Tydéns studier af den eugeniske praksis tydeligt viser, at der kun er en stedvis forbindelse til velfærdsstatens praksis, er det dog ikke ensbetydende med, at eugenikken som ideologi ligger fjernt fra socialdemokratiet. For Danmarks vedkommende hævder Lene Koch, at der er en naturlig sammenhæng mellem velfærdsstaten og dens ideologiske bærer, socialdemokratiet, og steriliseringspolitikken.¹⁴ Dermed rykker hun eugenikken ind i centrum af udviklingen af det 20. århundredes danske samfund. I et paper om folk og fællesskab reflekterer Koch over sterilisationer som tvangsforanstaltning set i forhold til den mo-

derne stats frisættelse af den menneskelige seksualitet. Hun kommer til den konklusion, at de ikke skal ses som modsætninger, men som parallelle fænomener. Samtidig med at staten i kraft af den videnskabelige forplantningskontrol overtog styringen af de "mindreværdiges" forplantning, vandt store dele af den øvrige befolkning i kraft af samme teknologi kontrollen over egen forplantning.

"De statslige initiativer til at legalisere både eugenisk abort og eugenisk sterilisation skal også ses som en lempelse af det 19. århundredes massive afvisning af enhver form for selektiv forplantningskontrol. Det forklarer støtten til eugenikkens projekt fra f.eks. socialister som Jonathan Leunbach og Tage Philipson og radikale feminister som Thit Jensen."¹⁵

Forskellen på dengang og nu er ifølge Koch, at videnskaben i 1930erne havde status som autoritet, mens den i dag fungerer som vejledende rådgiver. Selvom beslutningerne i dag tages af de enkelte forældre, er praksis dog stadig den samme: frasorteringen af arveligt belastede børn. Det er min opfattelse, at Koch har ret, og at der kan argumenteres for, at steriliseringspolitikken i de skandinaviske lande er blevet til som et resultat af en socialistisk eugenisk tænkning.

Socialhygiejne og racehygiejne

Spørgsmålet om sammenhængen mellem socialisme og eugenik lader sig ikke besvare, medmindre man definerer eugenikken nærmere. Det er i takt med den øgede forskning i eugenikkens historie blevet klart, at eugenik er mange forskellige ting. Daniel J. Kevles argumenterer for, at der i 1930erne dukkede en ny Reform Eugenics op som afløsning for den ældre Mainline Eugenics.¹⁶ Den nye eugenik var baseret på videnskabelige resultater og erklæret antiracistisk, ifølge Kevles. Som Lene Koch i sin disputats har vist, er det for Danmarks vedkommende vanskeligt at opretholde den opdeling, dels fordi der kan skelnes mellem flere forskellige eugeniske positioner,

dels fordi de optræder samtidig. En foreløbig definition til arbejdsbrug må være, at eugenikken er forsøg på offentlig kontrol med den menneskelige forplantning af hensyn til fremtidige generationer.

Den tyske medicinhistoriker Alfons Labisch' pointering af forskellen mellem på den ene side socialhygiejnen, hvis fremmeste repræsentant var socialdemokraten A. Grotjahn, og på den anden side racehygiejnen har i høj grad gyldighed for Danmark, hvor selve begrebet socialhygiejne også har været brugt.¹⁷ Racehygiejne er til forskel fra socialhygiejnen defineret ved at betragte de socialhygiejniske tiltag som en del af problemet snarere end som en del af løsningen. Da mennesket i kraft af sin biologiske arv har en tendens til at udvikle arvelige sygdomme, vil socialmedicinske tiltag blot forstærke den negative arv, idet de annullerer den naturlige selektion. I stedet skal samfundet som en slags compensation for det moderne samfunds kontraselektoriske effekt, identificere bærerne af sygeligt arvemateriale og udelukke dem fra at få børn, enten ved rådgivning, forbud, internering eller medicinske indgreb.

Man kan heraf udlede den interessante pointe, at et indgreb som sterilisation er dele af to meget forskelligartede hygiejniske strategier, og at man derfor ikke umiddelbart kan slutte fra en steriliseringspraksis tilbage til den bagvedliggende ideologi.

I sin bog om socialistisk eugenik¹⁸ gør den tyske historiker Michael Schwartz blandt andet op med "marginaliseringsteser". Det vil sige den forestilling, at de socialdemokrater, der var eugenikere, tilhørte partiets periferi.¹⁹ Schwartz redegør for, hvordan der var bred tilslutning blandt socialdemokraterne til en eugenisk politik i Weimarrepublikken. Når det kun lykkedes at gennemføre eugeniske love i få dele af Tyskland (i form af en steriliseringspolitik i Thüringen og Sachsen og en ægteskabsrådgivning i Sachsen og Preussen), skyldes det, at de mødte stor modstand især fra de katolske partier.²⁰

Sammenhængen og dennes særlige karakter har rødder hos Marx og Engels. Marxismen

og den biologiserede samfundsforståelse har materialismen som fælles udgangspunkt, og det afspejler sig for eksempel i et brev, som Marx skrev til Engels i 1860 efter at have læst Darwins *Origin of Species*: "Dette er bogen, som danner det naturhistoriske grundlag for vor anskuelse."²¹

Marx blev senere mere forbeholden over for Darwin og kritiserede ham for blot at fortolke naturen som om den fungerede efter borgerlige økonomiske normer.²² Den tidlige socialisme var nærmest at betegne som social-lamarckistisk²³ og meget kritisk over for arvelighedsdeterminismen.²⁴

Praktisk betydning fik den socialistiske eugeniske tænkning først efter 1. Verdenskrig, da diskussionen om nødvendigheden af flere drengebørn til fremtidens slagmarker blev aktuel. Til disse rent kvantitative overvejelser føjede sig overvejelser om folkets kvalitative udvikling, der indtil da kun havde været ført på akademisk niveau.

Schwartz lægger vægt på, at der er stor forskel på den eugeniske debat, der udspandt sig i Weimarrepublikken og den senere nazistiske eugenik, der var et redskab for en race- og udryddelsespolitik. Weimartidens eugenik var i langt højere grad knyttet til den øvrige hygiejne. Samtidig er Schwartz tilhænger af den fortolkningslinje, der ser eugenikken som en central del af moderniteten. Her kommer også det første slægtskab med socialismen til syne:

"Eugenikkens forebyggende strategi overtrumfede ikke medicinens terapeutiske udgangspunkt, men var derimod en del af en global tendens i retning af profylaktisk medicin, således som det kom til udtryk i den dengang højmoderne individual- og socialhygiejne. Denne særlige *eugeniske deltagelse i den videnskabelige modernitet* i form af en *sundhedspolitisk Social Engineering* grundlagde en tæt ideologisk tilknytning ikke mindst til socialismen, der længe havde betragtet den profylaktiske medicin som forudsætning for sundhedspolitikken."²⁵

Derudover mener Schwartz, at den ideologiske sammenhæng mellem eugenik og socialisme

begrundes i betydelige fællestræk: 1.) scientismen, det vil sige ønsket om naturvidenskabelig begrundelse for sine synspunkter. 2.) den høje værdi, som sundheden havde, og altså nødvendigheden af forebyggende foranstaltninger. 3.) synet på samfundets (sociale) bund som u- eller mindreværdige. 4.) kollektivismen og forestillingen om *social engineering*.²⁶

Disse hovedtræk af en idealtypisk socialistisk eugenik kan genfindes i danske socialdemokraters udtalelser om eugenik, hvoraf jeg nedenfor citerer nogle af de væsentligste, der fik indflydelse i Danmark.

Begrundelsen for at indføre eugenik

Steincke udgav i 1920 et tobindsværk om de visioner, han havde om "Fremtidens Forsørgelsesvæsen". Det var intet mindre end et realistisk bud på, hvordan det offentlige på længere sigt kunne overtage de forsørgelsespligter, der ellers påhvilede familien, individet selv eller velgørende institutioner. Værkets kapitel 22 bærer overskriften "Raceforbedring (Racehygiejne, Eugenik)". Den overordnede begrundelse for, at racehygiejnen er en nødvendig del af en socialistisk forsørgelsespolitik er, at den skal kompensere for de utilsigtede skadevirkninger, der følger af en udvidet forsørgelsespolitik. Eftersom det er et hovedprincip for Steincke, at "ethvert menneskeligt Væsen skal have Ret til den lykkeligst mulige Tilværelse", må samfundet derfor forbeholde sig retten til forhindre vedkommende i at forplante sig, hvis der er risiko for, at afkommet ville komme til at ligge forsørgelsesvæsenet til byrde.²⁷

Eugenikken er altså for Steincke en afledt teknik og ikke selve grundlaget for samfundets fremtidige indretning. Det er en meget væsentlig forskel til den racehygiejne, der anså forbedringen af genpuljen som et formål i sig selv. Samtidig så racehygiejnen anderledes på socialpolitikken: den var en del af problemet, hvorimod Steincke anså den som løsningen.

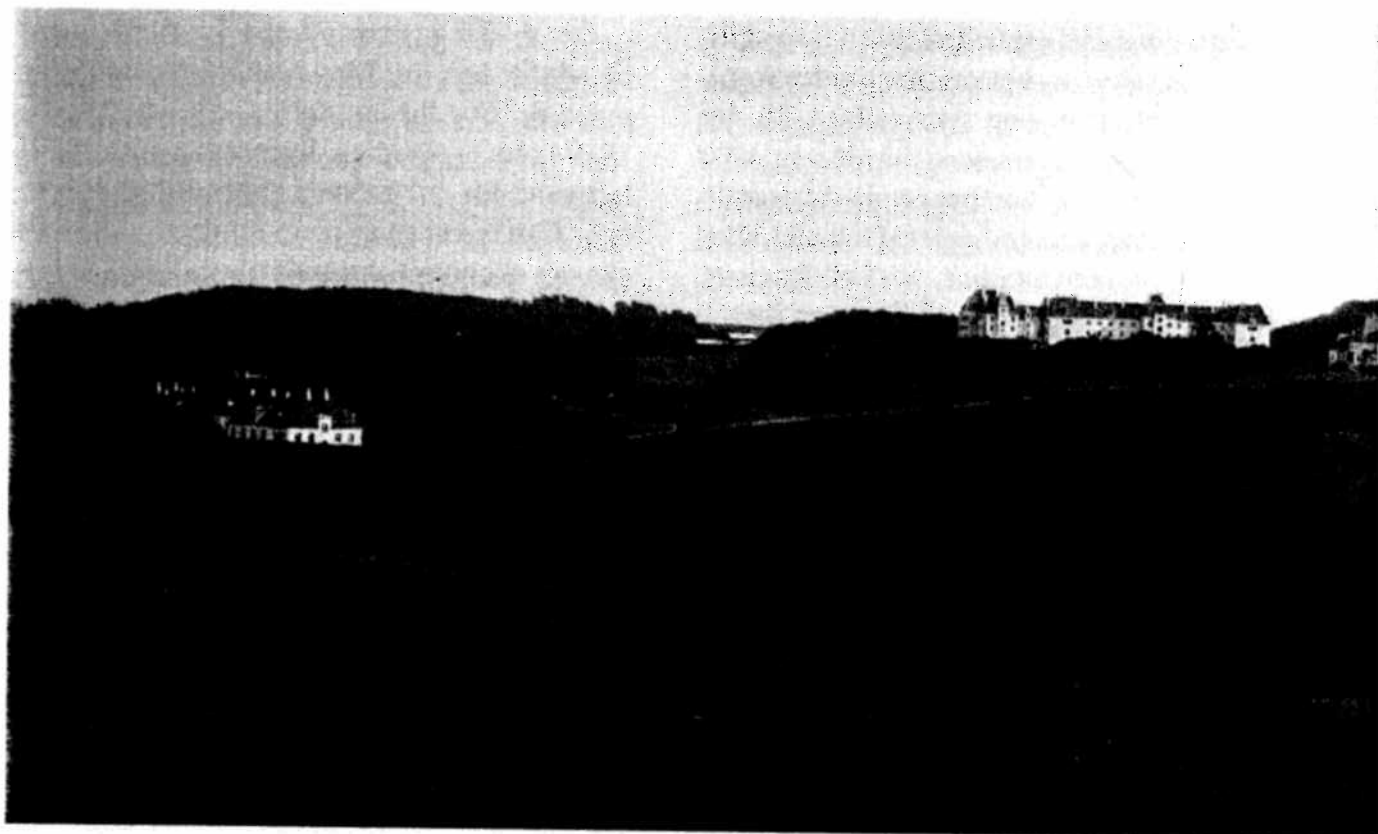
Det er det samme synspunkt, der kommer til udtryk hos Dr. Med. Johs. Frandsen, Formand for Sundhedsstyrelsen, der den 28. okt. 1929 holdt et foredrag, hvori han gjorde sig til talsmand for en "rationel svangerskabshygiejne". Han fremhæver mere kontant end Steincke det økonomiske aspekt:

"Der er god Økonomi i Forbindelse med vor Sociallovgivning i højere Grad end hidtil at gøre Plads for Hygiejniske Synspunkter, men det er mere end god Økonomi, det er at bane Vej for et Arbejde, der har langt højere og værdifuldere Maal end Penge kan udmaale: Folkets Sundhed og især Sundhed for vort Lands Ungdom."²⁸

Talen handler ganske vist ikke om eugenik, men skal netop ses som en del af et større hygiejnisk program, hvortil også socialhygiejnen hører, der skal fremme sundheden blandt andet med den begrundelse, at de offentlige udgifter til socialforsorg ikke stiger for meget.²⁹

Et senere eksempel på den samme grundindstilling til racehygiejnen er socialdemokraten³⁰ og sociologen – senere professor i Århus – Theodor Geiger, der var udvandret fra Tyskland i 1933 til Danmark. Han udgav i 1934 – samtidig med Myrdalernes berømte bog om krisen i befolkningsspørgsmålet³¹ – en bog om arvehygiejne, *Samfund og Arvelighed*, hvori han gør rede for nødvendigheden af og forudsætningerne for en eugenisk politik. Geiger lægger i sin bog ud med at introducere til nogle demografiske grundbegreber og især problemet om befolkningsmængdens opretholdelse, for det er i et moderne samfund ikke nødvendigvis den bedst egnede, der får mest afkom:

"Den biologiske Darwinismes Kærne er Overensstemmelsen mellem Individernes Modstanddygtighed eller Tilpasningsevne og deres Frugtbarhed. Derimod er det netop Socialbiologiens Hovedtema, at denne Sammenhæng er sønderrevet hos Mennesket. Sejrherrerne i Kampen for Tilværelsen benytter her ikke deres Overlegenhed til at forplante sig stærkere."³²

Han betragter den kvalitative og kvantitative befolkningspolitik som gensidigt afhængige størrelser. "Den mest udpræget kvantitative Befolkningspolitik vil ikke være tilfreds med kun at opnaa stærkere Formerelse af syge, skrøbelige og mindre dygtige, og omvendt vil kvalitativ Befolkningspolitik ikke kunne nøjes med utilstrækkelig Formerelse af selv de bedste Elementer." Geiger forsøger i direkte tilslutning til den tyske socialhygiejniker Grotjahn derfor at fastslå, "hvor den rigtige Grænse ligger mellem Civilisationens Blidhed og Naturens Brutalitet."³³ Han mener ligesom Steincke, at eugenikken skal tjene til at kompensere for et moderne forsørgersamfunds virkninger. Det er samfundshygiejnens opgave at balancere mellem det levende slægtleds interesse (socialhygiejne, livspleje) og kommende slægtleds (racehygiejnen, arvepleje).

Ingen skal dog ofre liv og førlighed i samfundets tjeneste, blot forplantningsevnen. Når det drejer sig om legemlige svagheder "beror Arvehygiejnen paa tre Betragtninger:

1. Socialhygiejnisk set er Samfundet interes-

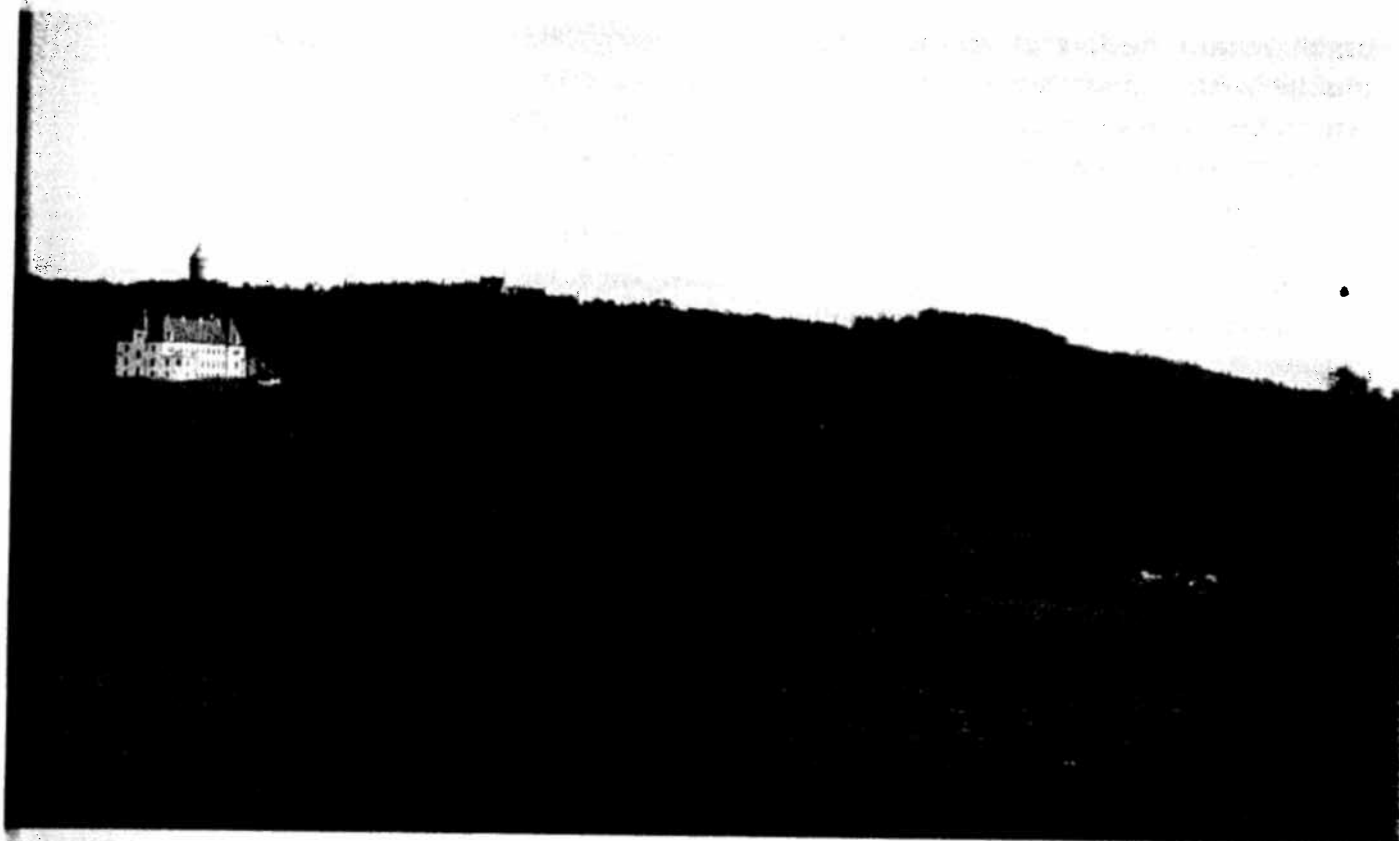
seret i, at ethvert Individ bliver saa arbejdsdygtigt som muligt, enten det er arveligt sundt eller belastet.

2. Menneskekærlighed kræver, at den syge helbredes eller, at den uhelbredeliges Liv bevares for hans egen og hans Frænders Skyld: individualhygiejnisk og etisk Synspunkt.

3. Samfundet har Krav paa, at arvelige Fejl, som nedsætter Individernes sociale ydeevne, ikke breddes blandt Befolkningen, men at de trænges tilbage i Generationernes Løb: evgenisk Synspunkt."³⁴

Nævnes skal det som en parentes, at der også kunne formuleres en klasseinteresse for kvantitativ fødselskontrol. I arbejderbevægelsen talte nogle – inspireret af neo-malthusianismen – for, at arbejderklassen burde begrænse børnetallet, fordi arbejdskraftmangel ifølge agitatoren Christian Christiansen (1882-1960) var den eneste måde at presse prisen på lønarbejde op i fremtiden:

"At standse Produktionen af Arbejdskraften er at standse den Kilde, hvorfra Kapitalen tager sin

Panorama fra Brejning, Den kellerske Anstalt. Ca. 1905.

Profit og Overklassen sin Samfundsmagt. Det er den farligste Strejke, Arbejderne endnu har etableret mod Overklassen.”³⁵

Det er i øvrigt karakteristisk for den socialistiske eugenik, at den i modsætning til Christiansen er inklusiv, det vil sige, at den tager sit udgangspunkt i hele samfundets vel og ikke blot arbejderklassens.

Eugenik på rationelt grundlag

Fælles for de socialistiske eugenikere er påberåbelsen af et videnskabeligt og rationelt grundlag. På netop dette punkt ligner den socialistiske eugenik de fleste andre former for eugenik, der også gerne vil låne legitimitet fra videnskaben. Socialisterne kendetegnes især ved en tilknytning til den unge socialvidenskab og ved en løbende dialog med både genetikere og læger. Det gælder især for Steincke, der gentagne gange henviser til, især med Wilhelm Johannsen som kilde, at videnskaben ikke er fremskreden nok til, at man med sikkerhed kan sige, hvad der er arveligt, og hvad

der er socialt betinget, og det fremhæver han som en kritik af især den amerikanske lovgivning.³⁶

Hos Geiger genkender man også bekendelsen til det rationelle:

“Evgeniken fuldbyrder Rationaliseringstanken, idet den overbygger og modificerer Individernes kortsynede med Samfundets vidtskuende Rationalisme.”³⁷

Leunbach mener også, at racehygiejnen skal hvile på videnskabeligt grundlag, men var mere pragmatisk. De forbehold, der måtte være for arvelighedslærens ufuldstændigheder, må man se bort fra ifølge Leunbach, for hvis man skulle vente, til man var sikker, kom man aldrig i gang.³⁸ Leunbachs rationalisme er nærmest programmatisk og gennemsyrrer hele hans idéverden, der står i skarp opposition til individualismen, konservatismen og ikke mindst religionen. Rationalisme skal også forstås som en folkeopdragelse, der går hånd i hånd med en folkeregistrering,³⁹ en systematisering og gennemlysning af samfundet. Det

hænger sammen med den grundidé, at al fremskridt består i en udvidelse af den menneskelige viljes arbejdsmark, en stadig bedre teknik og en forøget naturbeherskelse. Derfor hænger racehygiejnen for Leunbach sammen med socialismen og svangerskabsforebyggelse, for begge dele handler om at benytte sig af teknikker, der sætter sig til herre over samfundets natur og den individuelle natur.⁴⁰ Ideologisk set var Leunbach måske også den mest radikale af de socialdemokratiske eugenikere i Danmark. Han stod perifert i partiet men vel at mærke ikke til højre. Han flirtede beredvilligt med kredse til venstre for Socialdemokratiet og blev blandt andet medlem af det kommunistisk prægede Clarté.⁴¹

Socialisme som forudsætning for en effektiv eugenik

“Naar engang det sociale spørgsmaal er løst, vil racehygiejnen sandsynligvis blive det altoverskyggende blandt de problemer, som vil beskæftige menneskenes sind.” skriver Leunbach som indledning til sin lille bog om racehygiejnen, og slutter den med et næsten tilsvarende diktum: “En tankegang, som gør individets ret til det centrale, kan ikke forlige sig med racehygiejnen, som forlanger ofre af individerne til bedste for hele menneskeheden.”⁴²

De vanskeligheder, der findes med hensyn til eugenikkens videnskabelige grundlag, gør det meget vanskeligt at skelne mellem arv og miljø. Det er derfor først i et socialistisk samfund, hvor alle negative miljøpåvirkninger, “falsk Arv”, som Steincke kalder det, er afskaffet, at sandt arvelige faktorer vil kunne udskilles. Den sociale lovgivning skal ikke ringeagte arvlighedsmomentet, som Steincke skriver, for man kan ikke afhjælpe alle svagheder ved sociale indgreb. Forsorg kan dog afhjælpe mange af de problemer, der skyldes arv, og derfor er sociallovgivningen en forudsætning for raceforbedringen:

“For saa vidt *forudsætter* netop Raceforbedringen den sociale Lovgivning, men den [raceforbedringen, jfm] anser ikke denne [den sociale

lovgivning, jfm] for tilstrækkelig, hvad den absolut heller ikke er, naar det gælder om, saa vidt muligt, at komme Nedarvningens uheldige Resultater til Livs.”⁴³

Det er i Steinckes formulering ikke klokkeklart, hvad der er underordnet hvad, men han slutter sit kapitel af med at anføre det, der først skal gøres, og det er netop at få udskilt alle negative sociale faktorer:

“Eugenikens Hovedopgave i Øjeblikket, saa vidt den skal have den tilstrækkelige Støtte i videnskabelige Kendsgerninger, vil altsaa kun kunne blive at modvirke saadanne Degenerationer, som fra et rent socialt Vurderingsstandpunkt, ikke et egentlig arveligt, fortjener at bekæmpes.”⁴⁴

Den norske læge og senere helsedirektør Karl Evang (1902-1981), der var meget inspireret af Grotjahn,⁴⁵ havde en meget stor indflydelse på den norske steriliseringspolitik, men havde også mange læsere i Danmark.⁴⁶ Han udgav en bog i 1934, hvori han retter en skarp kritik mod Hitlers regime og samtidig gør sig til talsmand for en socialistisk samfundsorden. I essayet “Socialisme og rasehygiene” hylder han socialismen, fordi den bygger på rationalitet, naturvidenskab og samfundsvidenskab:

“Det socialistiske samfund skiller sig fra det nuværende først og fremst derigjennem at det repræsenterer en højere grad av planmessighet, av rasjonalitet. ... Med glede ser derfor også socialismen ethvert fremstøt i retning av å gi *biologiens* resultater større betydning for menneskenes kollektive liv. Den tanke f.eks. å begrense antallet dårlige arvebærere, er en helt rasjonell tanke, som socialismen alltid har gått inn for. I det socialistiske plansamfund vil det naturlige inngå som ledd i det forebyggende sundhetsarbeide.”

Det er imidlertid under kapitalismen ikke muligt at skelne mellem dårlige og gode arveanlæg, førend samfundet er sådan indrettet, at nogle ikke har et forspring i kraft af bedre vilkår. Derfor er socialismen en nødvendig forudsætning for den rationelle eugenik.⁴⁷

Det samme synspunkt findes hos Geiger. De evner, der giver succès er meget forskellige i forskellige samfund og især i forskellige epoker. Det har betydning i tider, hvor vilkårene ændres betydeligt over få generationer. Det betyder, at et samfund, der tilbyder gode vilkår for alle, har langt bedre forudsætninger for at sikre de bedst egnedes overlevelse.

“Naturlig Udvalgelse har til Forudsætning, at Betingelserne for Udryddelse [dvs. forplantningsmæssig fiasko, jfm] er ens for alle; der raader virkelig tildels Modudvalgelse eller i alt Fald ufuldkommen Udvalgelse i Samfundet – dog ikke, fordi man ved Socialpolitik beskytter de svage, men fordi det højtorganiserede Samfund medfører Ulighed i Betingelserne for Udryddelsen. Socialpolitik virker ligefrem evgenisk, fordi den, skønt kun delvis, genopretter den forstyrrede Ligevegt i de sociale Vilkaar.”⁴⁸

Geiger, der i sammenligning med sine samtidige er påfaldende uideologisk i sin tone, skelner mellem en demokratisk – underforstået socialistisk – og en aristokratisk – altså liberal-konservativ – samfundsordning:

“Den demokratiske Samfundsforfatning handler konsekvent efter Arvelighedslæren, idet den bestræber sig for at udjævne Uligheder i Menneskenes Udviklingskaar. De medfødte Anlæg kan da bedre gøre sig gældende, samme eller lignende Anlæg modificeres ikke saa forskelligt ved Kaarene, som i en aristokratisk Forfatning. I samme Grad som det lykkes det demokratiske Samfund at udjævne de socialt forskellige Omgivelsers Gunst og Ugunst, i samme Grad vil Fremtoningstype og aabent Anlægsspræg komme til at svare nøjagtigere til hinanden.”⁴⁹

Forfatterinden Caja Rude skrev i Social-Demokraten et forsvar for racehygiejnen i anledning af 1934-loven, hvori hun også lægger vægt på de sociale forbedringer som en nødvendig forudsætning for afværgelsen af degenerationen.

“Hvorfor har Arbejderklassen kæmpet saa

haardt for bedre Boliger? Selvfølgelig fordi man vidste, at elendige Boligforhold degenererede Børnene og dermed Slægten. Naar der er kæmpet for mere Oplysning, bedre Kommuneskoler, mere Hygejne i Hjemmene og Skolerne, naar der er foranstaltet, at der er Skolelæger, Tandlæger, Poliklinikker, Fritidshjem, Børnehaver, offentlige Børneværnsinstitutioner [...] saa er dette *Midler*, som arbejderklassen er gaaet ind for til Hjælp netop mod “*Racens Forfald*”.”⁵⁰

Endskønt hun anvender begrebet degeneration med let hånd, er det tydeligt, at Rude også mener, at socialismen er en forudsætning for raceforbedring, ikke en modsætning til den.⁵¹

4. Hvem er undermålerne?

Geiger flygtede fra Tyskland, fordi han var modstander af Hitlerregimet, og han tager da også fast udgangspunkt i demokratiet, samtidig med at han konstaterer den sociale lagdeling som et faktum, men ikke nødvendigvis som et ønskværdigt faktum:

“Demokratiets Modstandere holder meget af at benytte den Paastand, at Demokratiet hviler paa den gale Tro, at alle Mennesker er lige værdifulde. Det modsatte er Tilfældet. Havde Menneskene ikke forskellig medfødt Værdi, trængte Samfundet hverken til personlig Udvalgelse eller til gennemtrængelige Laggrænser.”

Det drejer sig nemlig om at udligne forskelle, der beror på andet end personlig fortjeneste, ikke at uddybe dem, med henblik på at udskille de sande (det vil sige arveligt betingede) undermålere:

“Det vilde være uretfærdigt mod de enkelte, men uden Betydning for hele Samfundets Velfærd, hvis de samme Familiars Afkom stadig havde de førende og begunstigede Stillinger. Netop *fordi* Menneskene fødes ulige, kræver Samfundets Trivsel, at de dygtige i hvert enkelt Slægtled faar Mulighed for Opstigning, og at Faldlemmen udløses for Undermaalere blandt de begunstigede Lags Afkom. Aristokratisk Sam-

fundsforfatning hviler paa social udvælgelse af *Familier*, den demokratiske derimod paa social Udvalgelse af *Personer*. Det sidste svarer til den moderne Arvelighedslæres Resultater, og den samfundsmæssige Biologisme har ud fra sine egne Synspunkter ikke mindste Grund til at skælde ud over Demokratiet som Samfundsform (hvormed ikke skal være sagt noget om demokratisk Parlamentarisme som Regeringsform).⁵²

Geiger mener, at den menneskelige værdi altid er relativ i forhold til det omgivende samfund. Det giver et særligt problem i en socialdemokratisk tankegang, fordi man risikerer at stigmatisere den underklasse, der burde være socialdemokratiets kerneved. Geiger løser problemet ved at hjælp af et gammelt marxistisk begreb, "pjalteproletariatet".⁵³ Det er ifølge Marx og Engels det farlige lag af indifferente fattige, som kan købes til at modarbejde egne klasseinteresser.

"Pjalteproletariatet er ikke et Lag, som staar nederst i Rangskalaen efter økonomisk Stilling, men dannes af bundfald, der staar udenfor det borgerlige Samfunds Ramme, afsporede og strandede Eksistenser fra alle Lag. De fleste af dem er aandeligt og moralsk mindre værdifulde fra Begyndelsen."⁵⁴

Undermålerne er altså ikke en del af klasse-samfundet, men er faldet uden for dets rammer, og derfor har de heller ikke umiddelbart krav på proletariatets sympati. Parallelt hermed er da også den hæderlige arbejder, der er det ideelle menneske, her ifølge Leunbach:

"Den mennesketype, som retsindigt og arbejdsomt underordner sig samfundet og udfører det daglige arbejde, som holder samfundsmekanismen i gang, er egentlig den værdifuldeste af alle typer."⁵⁵

Steincke fortæller indirekte meget om sin holdning, når han advarer mod at lade folkestemningen bestemme, hvem der er undermåler, for det ville føre til en

"ligefrem Klapjagt paa alle legemlig eller aandelig svækkede eller svage, ofte rent menneskelig set de fineste, sarteste og mest værdifulde Elementer i Kultursamfundet, og Befolkningens Ideal vilde i endnu langt højere Grad, end det allerede er Tilfældet, blive Fodboldspilleren og Bokseren, hvad Civilisationens og Kulturens Fremgang var meget lidet tjent med."⁵⁶

Hermed har Steincke afsløret sin egen elitære tilgang til spørgsmålet, idet han direkte sætter sin egen finkultur som målestok for, hvad der kvalificerer til at træffe en afgørelse. Denne elitære tilgang kendetegner i øvrigt også den tilsvarende tyske, socialistiske eugenik.⁵⁷

Caja Rude stiller i sin ovenfor citerede kronik det retoriske spørgsmål, hvordan arbejderne måtte se på Steinckes sterilisationslov, ganske givet i et forsøg på at foregribe mistanke om at loven ville blive brugt til at forstærke classeskellene, men det frygter Rude ikke, for loven er netop til for at beskytte den socialistiske arbejder mod de asociale:

"Den oplyste Arbejder – saavel den kvindelig som mandlige – forstaar Lovens Berettigelse. Ikke blot som en Nødhjælp mod enkelte typiske Sædelighedforbrydere eller seksuelt abnorme, men som en Lov, der tager direkte Sigte paa Forbedring af Menneskematerialet ved at hindre Formering af bestemte Typer, som det videnskabeligt kan bevises aldrig kan blive sociale Væsnere, men altid i deres Handlinger maa virke samfundsfjendske paa en eller anden Maade. Ikke mindst saaledes, at de blander sig i Flæng og dermed uddyber den arvelige Belastning, forøger Degenerationen indtil den afgjort haabløse Aandsvagthed. Foruden al anden frygtelig Belastning af Samfundet, som sker ved at lade den Slags Stakler vandre om uden Kontrol og med fri Ret til Formering, sker der ogsaa dette, at Samfundet økonomisk belastes ganske overordentligt."⁵⁸

Spørgsmålet, som Rude rejser uden dog at være klar over det, er, om loven er blevet til af hensyn til undermålerne eller resten af befolkningen?

Netop blandt socialdemokrater finder man

dog ikke overraskende allerede i 1930'erne folk, der med udgangspunkt i en socialpolitisk tilgang faktisk bekymrer sig om undermålerne, især børnene. "Man kan i Sandhed sige, at det begynder at gaa op for den offentlige Mening, hvad Ellen Key for mange Aar siden sagde, at Barnet mere og mere bliver et offentligt Anliggende." Som Nina Andersen sagde i anledning af en debat om abortspørgsmålet.⁵⁹

En af Steinckes embedsmænd, O. Fenger (kontorchef i Socialministeriet) stillede spørgsmålet, hvilke børn et samfund ønsker sig ikke skal fødes, og svarer:

"Ja herom er der næppe Enighed, men mon der ikke er Enighed om, at i første Række kommer de deciderede underlødige, de aandssvage Børn? Børn, der tilmed ofte fødes under saa daarlige Forhold, at Forældrene ikke kan have dem hos sig, hvorfor de – ofte fra spæd Alder – maa anbringes paa Anstalter, hvis eneste Opgave er at pleje og passe dem, indtil en barmhjertig Død henter dem."⁶⁰

Harald Bergstedt mente om den første sterilisationslov i en rundspørge i Social-Demokraten også, at det var hensynet til børnene, der måtte komme først:

"Hovedhensynet er Børnene og intet andet. Hensynet til dem er det sikreste Kompas at styre efter. Den voksne Slægt har det fulde Ansvar for hvert eneste Barn der sættes i Verden. Hvordan de voksne indbyrdes har det mellem hinanden, det interesserer mig mindre. Af de to Paragraffer er den betydningsfuldeste den, der skal hindre, at stakkels belastede Børn sættes i Verden."⁶¹

Om man altså steriliserede af hensyn til samfundet som helhed eller specielt de ufødte, forblev resultatet det samme: de ufødte forblev ufødte.

Racehygiejne og racisme

Det er et gennemgående træk for socialdemokraterne, at de er antiracister. Netop fordi de i så høj grad anvendte sociale definitioner på de

problemer, som de ønskede afskaffet, var det muligt for dem at tage afstand fra racismen. Samtidig medførte nazisternes magtovertagelse i Tyskland i 1933 et meget skærpet modsætningsforhold mellem socialdemokrater og nazister også uden for Tyskland.⁶²

Leunbach tager som en af de få socialister racebegrebet i sin klassiske forstand alvorligt, og mener for eksempel om negrene:

"Alle de sorte folkeslag staar paa et et lavt kulturtrin og viser ikke nogen større evne til at til egne sig den europæiske kultur, saaledes som Japannerne f.eks. kan det."⁶³

Han indrømmer, at de hvide ikke har opført sig, som de burde, men mener dog sammenlagt på "udviklingstankens grundlag", at verden ville være bedst tjent med, at den hvide race udbredtes på de andres bekostning, og at de andre ikke blandes med de hvide.

Bortset fra Leunbach kritiserer socialdemokraterne racismen.⁶⁴ Myrdalerne kan stå som et udpræget eksempel, fordi de offentligt kritiserede diskriminationen af sorte i Amerika⁶⁵ Også Steincke var skeptisk over for den amerikanske racepolitik.⁶⁶

Geiger tager ligeledes eksplicit afstand fra racistiske definitioner af begrebet race i racismens betydning. For ham betyder race blot hele menneskeslægten.⁶⁷ På samme måde tager han afstand fra begrebet degeneration, fordi kvalitet er relativ i forhold til miljøet. Man kan ikke opstille absolut mål for den kvalitet, man ønsker bevaret.

Sammenfatning

Man kan altså opstille følgende idealtypiske definition: socialdemokratisk eugenik

- er socialhygiejne og ikke racehygiejne. Den må altid ses i en socialpolitisk sammenhæng, hvor det drejer sig om at udrydde de sociale årsager til elendigheden. Det handler med andre ord først og fremmest om samfundsforbedring og ikke raceforbedring, som Vilhelm Rasmussen, socialdemokratisk ordfører, sagde

under debatten om sterilisationsloven i 1935.⁶⁸ Først da vil de arvelige årsager til elendighed vise sig i ren form. Selv om socialpolitikken selv er årsag til, at forplantning blandt mindreværdige fremmes, er den dog også en forudsætning for at finde de sandt arveligt mindreværdige.

- bygger på en bevidst afstandtagen fra racisme, som den for eksempel kommer til udtryk i nazismen.
- bygger på individets underordning under samfundets hensyn, dog med et betydeligt mål af humanisme, forstået således at ingen nulevende må opgive andet end sin ret til at få børn. Der lægges vægt på oplysning og frivillighed.
- har den sunde og arbejdsduelige og -villige borger som menneskeideal. Proletariatet er idealet. De mindreværdige er de syge, de sociale og medlemmer af pjaltproletariatet.
- underbetoner klassekampen til fordel for hele samfundets vel.
- er utopisk af karakter og præget af optimisme, en forvisning om at mennesket kan beherske naturen og fungere som garant for kulturrens fortsatte fremskridt i kraft af rationel samfundsplanlægning.
- betegner sig selv som en rationel befolkningspolitik bygget på videnskabens seneste resultater. Den bygger på neodarwinismen, men er politisk imod arvelighedsdeterminismen og lægger vægt på, at oplysning og uddannelse kan sikre, at uønskede arvelige egenskaber udelukkes af slægten. Stort set alle eugenikere tog videnskaben til indtægt for deres synspunkt, og de forskellige eugeniske positioner var et resultat af afvigende politisk overbevisning snarere end videnskabelig. Videnskabelighed var noget man påberåbte sig, når det passede i det politiske kram, så at sige.
- bygger i vidt omfang på økonomiske argumenter, idet eugenikken skal afbøde den truende vækst i velfærdsudgifterne.

The smoking Gun

Det er sådan set ikke svært at koble eugenik og socialisme sammen, hvis man spørger efter

“the smoking Gun”. Man kunne stille spørgsmålet hypotetisk: hvis et centralt placeret medlem af partiet udkaster en plan for racehygiejnen som en del af en større samfundsvision, tænkt som et fremtidigt arbejdsgrundlag for partiet, og hvis dette medlem senere bliver minister i en regering dannet af partiet, hvorpå han gennemfører en eugenisk lovgivning i overensstemmelse med den oprindelige plan og med samtlige partifællers opbakning i Folketinget, kan man så afvise, at der er en sammenhæng mellem partiets ideologi og eugenikken? Nej, på ingen måde. Steincke står med den rygende revolver i hånden, så at sige.

Argumentet er naturligvis sat på spidsen, for Steincke nød ingen omfattende eksplicit opbakning til sit projekt, der berettiger til at kalde sterilisationsloven “socialdemokratisk kerneideologi”. Til gengæld mødte han heller ingen modstand. Jeg har valgt at tolke denne tavshed som udtryk for samtykke.⁶⁹

Forsøgene på at friholde socialdemokraterne fra en særlig “skyld” i steriliseringspolitikken, er sådan set rimelige nok, så længe eugenikken automatisk knyttes til den yderste højrefløj, som ingen ønsker at blive associeret med. Det er dog let at påvise, at den socialdemokratiske eugenik er blevet til som en bevidst modsætning til højrefløjen i almindelighed og racetænkningen i særdeleshed, og at den socialdemokratiske eugenik *ikke* skal ses som en del af mellemkrigstidens radikaliserede politiske miljø.⁷⁰ Til gengæld er den socialdemokratiske eugenik et typisk udtryk for den formynderiske holdning, som næsten automatisk følger med en ideologi, der ikke alene har sat sig for at ændre samfundet fuldstændig men også borgerne i det.

Hovedargumentet for, at der ikke findes nogen specifik socialdemokratisk eugenik, er, at eugenikken tilsyneladende ikke er noget partispecifikt spørgsmål. Det er også sandt, for så vidt lovgivningen fandt tilslutning fra næsten alle medlemmer af Folketinget. Det dækker imidlertid over, at der findes en eugenik, der er tilpasset de øvrige partiideologier, den liberale (“survival of the fittest”) og den national-konservative (“bevarelse af det ubesmittede

stammefællesskab").⁷¹ De forskellige varianter kunne enes om en steriliseringslov, men altså ud fra vidt forskellige motiver. Eugenikken optrådte ikke i de skandinaviske socialdemokratiske partiprogrammer, men det betød ikke, at de ikke ville arbejde for en eugenisk politik. Det var blot et udslag af, at eugenikken var temmelig ukontroversiel. Sålænge alle de andre også var eugenikere, er der måske ingen grund til at pege fingre specielt ad socialdemokraterne, men det blev dog den socialdemokratiske version, der blev virkeliggjort af en socialdemokratisk regering.

I praksis ser tingene naturligvis endnu mere kompliceret ud. Mattias Tydén argumenterer som nævnt overbevisende for, at steriliseringspolitikken i praksis var instrument for en lang række forskellige institutionelle og politiske interesser, og at den langsomt blev løsrevet fra velfærdsydelse, således at den eugeniske praksis mistede forbindelsen til velfærdsstatens konkrete udtryk. Det betyder dog ikke, at steriliseringerne dermed også er gledet ud af den overordnede forståelsesramme, hvori den blev til. I Danmark – i modsætning til Norge – foregik de fleste af steriliseringerne i forbindelse med anbringelse på en af de anstalter, der kan betragtes som tidlige velfærdsstatinstitutioner.⁷²

Steriliseringer er ikke identisk med eugenik. Ikke alle steriliseringer var eugenisk motiverede og eugenik fandt ikke kun sit udtryk gennem steriliseringer. Eugenikken var snarere tænkt som en integreret del af det samfund, der understøtter og regulerer borgernes adfærd og internerer dem, der ikke lever op til samfundets krav. Når steriliseringerne af åndssvage langsomt tog af i 1960'erne, kan det meget vel hænge sammen med, at p-pillen gjorde medicinsk ufrugtbarhed mulig som erstatningsteknologi. Mattias Tydén har gjort den meget skarpsindige betragtning, at de åndssvage før blev betragtet som truende, mens de i dag anses for at være svage og udsatte.⁷³ Selv om synet på "undermålerne" har ændret sig, forbliver det et faktum, at åndssvage stadig er under intenst offentligt opsyn, og at de i vidt omfang afholdes fra at få børn. Alle de

argumenter, der angives for denne praksis – altså at åndssvage ikke bør få børn – er foregrebet af de socialdemokratiske eugenikere i mellemkrigstiden.

Noter

1. J.H. Leunbach, *Racehygiejne*, 1925, s. 90. Retstavningen er Leunbachs, idet det var almindeligt blandt kulturradikale at signalere sin pagt med fremtiden ved skrive substantiver med småt. Preben Hertofts bog om seksualreformbevægelsen fra 1983 er betitlet *Det er måske en galskab*, der også er et citat af Leunbach men dog andetstedsfra.
2. I mit arbejde med dette emne har jeg fået god hjælp af Sniff Nexø, Lene Koch, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen, for hvilken jeg takker.
3. Morten Thing, *Kommunismens Kultur*, Århus 1993, bd. 1, s. 299.
4. "Sverige tvångssteriliserade 10 000-tals – endast Nazityskland var värre i Europa" Løbeseddel for Dagens Nyheter, 20/8 1997. Se Gunnar Broberg og Mattias Tydén "När svensk historia blev en världsnyhet", *Tvårsnitt*, nr. 3 1998, s. 2-15.
5. Lene Koch, *Tvangssterilisering i Danmark 1929-67*, Kbh. 2000, s. 16ff.
6. Eva Palmblad, "Abort och sterilisering – lagstiftning, politik och praxis i Sverige på trettio- och fyrtioalet", *Tidsskrift för Velferdsforskning*, vol 4, nr. 1, Bergen 2001, Maija Runcis, *Steriliseringar i folhemmet*, Stockholm 1998.
7. Som den fx kommer til udtryk i Cecilie F. S. Bankes ph.d.-afhandling, *Den sociale ingeniørkunst i Danmark*, RUC 1999.
8. Det lutheranske er væsentligt, fordi den katolske kirke systematisk har været imod alle former for indgreb i den menneskelige forplantning inden for ægteskabets rammer.
9. Nils Roll-Hansen og Gunnar Broberg (eds.) *Eugenics and the Welfare State*, Michigan 1996, s. 268, og s. 46. Lovene i Estland blev dog gennemført under en autokratisk konservativ regering, se Ken Kalling, "Introduction to the history of eatonian eugenics" i *Tartu University History Museum Annual Report 1998*, Tartu 1999, se især s. 41.
10. Niels Finn Christiansen, "Racehygiejne og socialpolitik", *Bibliotek for Læger*, 193. årg., nr. 3, sept. 2001.
11. Mattias Tydén, *Från politik till praktik*, Stockholm 2000, s. 185.
12. Tydén 2000, s. 523.
13. Per Haave, "Tvangssterilisering i Norge", i H.R. Christensen et.al. (red.) *Frihed, lighed og tryghed*, Rapporter til det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 2001, s. 159.

14. Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, Kbh. 1996, s. 22ff.
15. Lene Koch "Samfundets ansvar for forplantningen" i C.F.S. Banke (red.) *Folk og Fællesskab*, Arbejdsrapport fra DCHF 2, (isbn 87-988504-0-7), Kbh. 2001, s. 68.
16. Daniel J. Kevles, *In the Name of Eugenics*, New York 1985, s. 164-175.
17. Indholdsfortegnelsen i *Socialt Tidsskrift* er emneopdelt. Til og med 1933 findes en kategori kaldet Social Hygiejne, hvorunder findes artikler af Gaardboe, Fenger, Søren Hansen, Wildenskov m.fl. Efter 1933 findes de tilsvarende artikler under fx kategorien Særforsorg. I det 19. århundrede var socialhygiejne omtrent synonymt med offentlig hygiejne.
18. Michael Schwartz, *Sozialistische Eugenik – Eugenische Sozialtechnologien in Debatten und Politik der deutschen Sozialdemokratie 1890-1933*, Berlin 1995.
19. Diskussion hos Paul Weindling, *Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870-1945*, se især s. 399-430.
20. Pavebullen "Casti Connubii" fra 1930 talte imod eugenik. B.S. Hansen, "Something rotten in the State of Denmark" i Nils Roll-Hansen (ed.), *Eugenics and the Welfare State*, East Lansing 1996, s. 50.
21. cit. efter Ernst Benz, "Theologie der Evolution" i G. Mann (ed.), *Biologismus im 19. Jahrhundert* Stuttgart 1973. Marx skrev året efter noget tilsvarende til Lasalle, se Dieter Groh, "Marx, Engels und Darwin" i *Politische Vierteljahresschrift*, 8. Jahrg., Hft. 4, 1967, s. 550. Engels gentog synspunktet i forordet til den engelske udgave af det kommunistiske manifest. Se den danske udgave fra Tidens forlag 1946, s. 7. Se også *Socialdemokraten* 2. feb. 1884, hvor Darwin omtales på lignende vis i en anmeldelse af den tyske arbejderleder August Bebel's seneste bog.
22. Groh 1967 s. 553.
23. Om dette begreb se Peter Bowler, *Evolution, The History of an Idea*, Berkeley, 1984, s. 278ff.
24. Schwartz 1995, s. 39ff.
25. Schwartz 1995, s. 13. (Hans kurs., min overs.) Se også Schwartz' indlæg i *Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz der deutschen Arbeiterbewegung*, nr. 3, 1995, hvori han diskuterer nyere litteratur under overskriften "Biopolitik in der Moderne". I en selvstændig artikel i *Viertejahreshefte für Zeitgeschichte*, Heft 4, 1994, har Schwartz redegjort nærmere for "sozialistische Ursprünge eugenischen Denkens". Artiklen fungerer også som opsummering af hans bog.
26. Schwartz, *Sozialistische Eugenik*, s. 25ff.
27. Steincke 1920, s. 237.
28. trykt i *Socialt Tidsskrift*, V. Aarg. nr. 10-11, 1929, s. 297.
29. J.H. Leunbach mente, at et moderne samfund virker kontraselektivt, fordi de højeste klasser får færrest børn. Det er dog også for Leunbach et væsentligt argument, at udgifterne til offentlig forsørgelse og fængslerne vil kunne begrænses ved hjælp af en effektiv racehygiejne. Leunbach 1925, s. 28 og 67f.
30. Geiger var medlem af SPD ind til 1932. Schwartz 1994, s. 559. Det vides ikke om G. var organiseret socialdemokrat i det danske eksil.
31. Bogen blev i 1935 udgivet af Dansk Forening for social Oplysning, oversat og delvis omskrevet med henblik på danske forhold af Jørgen S. Dich, der som statsvidenskabelig konsulent i Indenrigsministeriet var en af arkitekterne bag Befolkningsskommissionen. Se C.F.S. Banke, *Den sociale ingeniørkunst*, s. 54 og s. 63ff. Temaet for det sociale sommermøde i 1935, arrangeret af Dansk forening for social Oplysning, Socialøkonomisk Samfund og Socialvirke, var befolkningsspørgsmålet. Blandt talerne var Steincke, ægteparret Myrdal og Theodor Geiger. *Socialt Tidsskrift* XI. årg., nr. 6, juni 1935, s. 178.
32. Geiger, *Samfund og Arvelighed*, Kbh. 1934, s. 134.
33. Geiger 1934, s. 25. se også s. 252.
34. Geiger 1934, s. 70.
35. Chr. Christiansen, *Arbejderne og Børneflokket*, Kbh. 1911 og flere senere udgaver. Se Hertoft 1983, s. 21ff.
36. Steincke 1920, s. 251.
37. Geiger 1934, s. 28.
38. Leunbach 1925, s. 84f.
39. Leunbach 1925, s. 50ff.
40. Leunbach 1925, s. 63ff.
41. Hertoft 1983, s. 72.
42. J.H. Leunbach, *Racehygiejne – arvelighed og udvikling*, Kbh. 1925, s. 3 og s. 85.
43. Steincke 1920, s. 240.
44. Steincke 1920, s. 264.
45. Om Norsk steriliseringspolitik og Evang se Per Haave, *Sterilisering av tater 1934-1977*, Oslo 2000, om Grotjahn nærmere s. 44.
46. Thing 1993, s. 311.
47. Karl Evang, *Rasepolitikk og Reaksjon*, Oslo 1934, s. 129f.
48. Geiger 1934, s. 269.
49. Geiger 1934, s. 190.
50. Caja Rude, "Kampen mod Degeneration", kronik i *Social-Demokraten*, 28. feb. 1934. Caja Rude var socialt engageret forfatterinde og medarbejder ved Social-Demokraten. Nekrolog i samme avis, 11. nov. 1949.
51. Henry Stjernqvists dobbeltkronik i *Social-Demokraten* den 18. og 19. januar 1935, som handler om Myrdalernes bog, *Kris i Befolkningsfrågan*, fremhæver ligeledes, at effekten af arvebiologiske indgreb let kan overvurderes og peger i stedet på nødvendigheden af sociale forbedringer.
52. Geiger 1934, s. 189-90.
53. Se især Schwartz 1994.

54. Geiger 1934, s. 125.
55. Leunbach 1925, s. 35.
56. Steincke 1920, s. 252.
57. Schwartz 1994, s. 555.
58. *Social-Demokraten*, 28. feb. 1934. En næsten fuldstændig parallel findes hos Leunbach 1925, s. 36 med vægt på eliminering af de asociale.
59. *Rigsdagstidende*, Folketingets Forhandlinger, 1936-37, spalte 1299.
60. "Sterilisationslovene og deres Betydning for Aandssvageforsorgen", *Socialt Tidsskrift*, XI. årg. 1935, nr. 10, s. 271.
61. Rundspørge i *Social-Demokraten*, 11. okt. 1928. Der er enighed om, at lovforslaget er "et meget, meget forsigtigt Skridt henimod nye Veje" med borgmester og medlem af Sterilisationskommissionen Viggo Christensens ord.
62. En del af baggrunden for Befolkningskommissionen var fx en bevidst afstandtagen til nazismen, selv om Jørgen S. Dich i en indstilling til Steincke i 1935 ikke udelukker at et følelsesbestemt folkeligt ønske om opretholdelsen af "den danske Folkestamme" kan indgå som strategisk argument og løftestang for en rationel og progressiv, socialdemokratisk befolkningspolitik. Banke 1999, s. 72f.
63. Leunbach 1925, s. 72.
64. Se eksempler hos Tydén 2000, s. 149.
65. Alva og Gunnar Myrdal, *Krise i befolknings-Spørgsmaalet*, Kbh. 1935, især s. 62f.
66. Lene Koch kommer (Koch 1996, s. 41) for skade at kalde Steincke begejstret for den amerikanske eugenik, mens det forholder sig omtrent modsat. Steincke 1920, s. 251.
67. Geiger 1934, s. 30.
68. *Folkethingets Forhandlinger*, 1934-35, sp. 5137.
69. Cf. M. Tydén, "Socialpolitik och sterilisering" i H.R. Christensen et.al. (red.) *Frihed, lighed og tryk-*
hed, Rapporter til det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 2001, s. 129.
70. Det er en af Tydéns fortjenester at have afdramatiseret historien om den svenske steriliseringspolitik og nuanceret tvangsbegrebet betydeligt. Det samme gælder også Lene Koch og Per Haave, der dog ikke i samme grad har måttet skrive op mod en forhåndsforargelse. Sidstnævntes undersøgelse er et regeringsopdrag, der var tænkt som en kortlægning af det norske folkemord på sigøjnere, tatere etc. Resultatet er påfaldende uddramatisk. Han kan ganske vist konstatere en signifikant overrepræsentation af sigøjnere blandt de steriliserede, men gruppen af steriliserede sigøjnere er så lille – 77 i alt i perioden 1934-42 og 1945-77, heraf de 36 under lovens tvangsparagraf – at ganske få personer betyder ret store udsving i statistikken. Lene Koch sætter ingen tal på antallet af tvungne i Danmark.
71. Et interessant synspunkt i den biologisk-sociolo-

gisk-konservative retning er repræsenteret af anti-malthusianeren K.A. Wieth-Knudsen, *Formerelse og Fremskridt*, Kbh. 1908.

72. Et centralt værk i den diskussion er Birgit Kirkebæks *Da de åndssvage blev farlige* Kbh. 1993. Om teori og praksis se J.F. Møller, "Biologi, medicin og socialpolitik", *Bibliotek for Læger*, nr. 3, sep. 2001, s. 220ff.

73. Tydén 2000, s. 455. Tydén fortsætter med at påpege, at resultatet for de åndssvage er fuldstændig det samme, nemlig indespærring.

Abstract

Jes Fabricius Møller: Socialist eugenics, *Arbejderhistorie* 1/2002, s. 1-15

Eugenics is a versatile theory that has been historically shaped by its political context. A study of the writings of Danish Social Democrats reveals that socialist eugenics has certain characteristics. Since the future socialist society is going to take care of those who cannot take care of themselves, socialist eugenicists argued that it is a duty to keep feeble-minded children and other unfit elements from being born in order not to burden future public expenditure. The majority of the eugenics movement generally considered social benefits a cause for degeneration, since it helped to keep the "unfit" alive. For a socialist eugenicist though the evils of society mainly have social causes and social equality is thus considered a precondition for identifying genetically inherited traits. Given equal conditions people's genetic make-up is less likely to be confused with acquired traits. Consequently eugenics is only seen as a means to a socialist end and not as an ideology in its own right. Socialist eugenics doesn't think in terms of race or "volk" and it criticises American race segregation and the Nazi race policy, but it clearly identifies the unwanted as being the 'Lumpen proletariat', the people unwilling to identify with working class ideals. In spite of the many references to science socialist eugenics is therefore also guided by moral values.

Jes Fabricius Møller

ph.d.-stud. cand.mag., Institut for Historie,
University of Copenhagen, Njalsgade 102,
DK-2300 Kbh. S.